

O'ZBEKISTON RESPUBLIRASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
NIZOMIY NOMIDAGI
TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI



REFERAT

Mezolit davri va uning o'rganilishi.

Шакаров Шоҳруз
Т 302 гуруҳ

Mezolit davri va uning o'rganilishi.

Reja:

1. Mezolit davri va uning xususiyatlari.
2. Mezolit davrining o'rganilish tarixi.
3. Mezolit davri yodgorliklari.

Adabiyotlar:

1. Исламов У. Обиширская культура. Ташкент. 1980.
2. Ташкенбаев Н.Х., Сулейманов Р.Х. Культура каменного века долины Зерафшана. Ташкент 1980.

So'nggi paleolit davriga kelib, yer yuzida muzliklarning chekinishi natijasida iqlim o'zgaradi. Bu esa o'z navbatida ibtidoiy odamlarning turmush tarzida o'zgarishlarga olib keladi. Olimlar bu davrning o'ziga xos xususiyatlarini e'tiborga olib, uni o'rta tosh davri, ya'ni mezolit atamasi bilan atadilar.

“Mezolit” so'zi grekcha “mezos”—o'rta, “litos”—tosh so'zlaridan kelib chiqqan bo'lib, miloddan avvalgi 12 ming yilliklardan 7 ming yilliklargacha davom etgan. Bu davrda muzliklar tugab, iliq iqlim davri boshlandi.

Mezolit davrida iqlimning o'zgarishi bilan hayvonot dunyosi ham o'zgardi. U deyarlik hozirgi davrga o'xshab ketgan. Qadimgi tosh davri yirik hayvonlari yo'qolib, ular o'rninga arxar, muflon, tog' echkisi, bug'u, jayron, qulon, quyon, arslon, yo'lbars, bars, qoplon va boshqalar paydo bo'lgan. O'simliklar dunyosida ham endi issiqtalab o'simliklar salmog'i oshgan. Bu esa ibtidoiy odamning turmush tarzining o'zgarishiga olib kelgan.

O'q yoyning kashf etilishi xo'jalikda ovning ahamiyatini oshirdi. Endi uzoqdan turib o'z o'ljasini nishonga olish imkoniyatiga ega bo'lgan ibtidoiy ovchilar ov hayvonlari izidan yurib, yangi—yangi yerlarni o'zlashtirib bordilar. Ular ovchilikning qulay imkoniyatlarini o'zlashtirib borganlar. Bu davrda baliqchilik ham jamoada muhim ahamiyatga ega bo'lgan. SHu sababli, mezolit davri odamlari ko'proq maydonlarni egallay boshlaganlar. Mezolit davrida O'rta Osiyoning deyarli barcha hududlari yashash uchun qulay bo'lgan. O'rta Osiyoning Amudaryo bilan Sirdaryo oraliqlarida mezolit davriga oid yodgorliklar ko'p uchraydi. Jumladan Markaziy Farg'onaning o'zida 100 dan ortiq mezolit davri yodgorliklari topilgan.

Jahon arxeologiyasida mezolit davrini 2 bosqichga: Azil va Tardenuazga bo'ladilar. Ular dastlab Frantsiyadan topilgan makonlar nomlari bilan atalgan.

Azil davrida tosh qurollari Madlen tipiga mansub bo'lgan, bu bilan azillarni madlenlar vorisi deb hisoblashga imkon bergan. Bu davrning o'ziga xos xususiyatlaridan biri mikrolit qurollarning uchrashidir (grekcha mikros—kichik). Qalamtosh tig'iga o'xshash maxsus o'tkir tosh paraqalari ko'p uchraydi. Mikrolitlarning ko'pi o'q uchi xizmatini bajargan. Ularning ko'pi tol bargiga o'xshash bo'lgan va ular tayoqlarga birlashtirilgani uchun maxsus moslama bo'lgan (zug'ata).

Tardenauz makonlarida esa mikrolit juda ko'p uchraydi. Ular juda mayda bo'lib, ba'zilari 1 sm ga yetar yetmas bo'lgan, 2 sm lilar esa kam uchraydi. CHaqmoqtosh bo'lagini ezib, urish yo'li bilan hosil qilganlar. Mikrolitlar turli xil geometrik shaklda bo'lgan (uchburchak, trapetsiya, romb). Ularning nimalarga ishlatilganligi haqida 2 xil fikr mavjud: 1) tayoq uchidagi yoriqqa tiqilgan, o'tkir va yengil kamon yasalgan. 2) suyak yoki yog'och qurollarga taqab, o'tkir tig' hosil qilingan.

O'zbekiston hududida mezolit davri yodgorliklarini 3 davrga bo'linadi: ilk, o'rta va so'nggi. Bu davrlarga oid yodgorliklar quyidagi guruhlarga ajratilgan:

1. Ilk mezolit davri miloddan avvalgi XI—X ming yilliklarni o'z ichiga oladi. Ko'shilish madaniyatida o'z aksini topgan.
2. O'rta mezolit davri miloddan avvalgi IX—VIII ming yilliklar bo'lib, Obishir madaniyatida o'z aksini topgan.
3. So'nggi mezolit davri miloddan avvalgi VII—VI ming yilliklar bo'lib, Machay madaniyatida o'z aksini topgan.

O'zbekiston mezolitini o'rganishda olimlarimiz o'ziga xos uslub ishlab chiqishgan. Uning asosida tosh buyumlar yotadi. Tosh buyumlarning miqdori va shakllariga qarab yodgorlikning qaysi madaniyatga tegishli ekanligi aniqlanadi.

Tosh davri yodgorliklari topilmalari asosan tosh paraqalardan tashkil topganligi uchun ham, ularning klassifikatsiyasi ishlab chiqilgan. Bu uslub topilmaning qaysi kategoriyaga mansubligini va ularning statistik jihatdan protsentlarini aniqlashda ancha qulayliklar tug'diradi. Paraqalarni aniqlashda ularning eni, uzunligi va qalinligi hisobga olinadi va "paraqa", "paraqacha", "mikroparaqa" terminlari bilan ishlatiladi. Paraqa deb uzunligi 5 sm va undan yuqori bo'lgan, qalinligi 0,5 –1 smgacha, eni 1,4 sm tashkil qilgan tosh bo'lagiga aytiladi. Paraqacha esa, eni 1,4gacha bo'lgan va qalinligi 0,5 smdan oshmagan toshlarga aytiladi. mikroparaqalar esa, eni 0,7 smdan kam bo'lmagan va qalinligi 0,2 smdan oshmagan tosh bo'laklariga aytiladi.

O'zbekiston mezoliti yodgorliklarida prizma, konus, pona shakllaridagi nukleuslar xosdir. Tosh paraqalari esa, asosan, bir tomonlama kerta tarzda o'tkirlangan. Qirg'ich qurollari deyarli tosh uchrindilardan va parchalaridan ishlangan. SHuningdek, tog'li xududlarda nukleuslar uchun g'amlangan toshlar ko'pincha, chaqmoqtoshlar emas, balki daryo qayroqtoshlari bo'lgan.

O'rta Osiyo mezoliti industriyasini kuzatish asosida olimlarimiz ulardagi rivojlanish tomonlarini ko'rsata bildilar va shu asosda ularni ilk, o'rta va so'nggi bosqichga bo'ldilar.

Ilk mezolit davri yodgorliklarida mikrolit texnikasining endigina paydo bo'lgan. Bunday yodgorliklarda geometrik shakldagi (segment, trapetsiya, uchburchaksimon) tosh buyumlar kam uchraydi. Mikroparaqalar ham kam. Bu davr yodgorliklarida so'nggi paleolitga doir qirg'ichchalar, o'zaklar, paraqalar xosdir.

O'rta mezolit davrida geometrik shakldagi mikrolit qurollarning turli tiplari paydo bo'ladi. Lekin ular xali deyarli yirik va qalinroq bo'ladi. Bu tarzdagi mikroparaqalarning soni ancha ko'payadi va ularning keskich qirralari ancha o'tmaslangan holda bo'ladi. Qirg'ichchalarning har xil shakldagilari vujudga keladi. Bunday qurollar ko'pincha tosh siniqlarining qirra tomonlariga va paraqalarning uchqir tomonlariga tig' chiqarish usuli bilan yasalgan, ularning hajmlari ancha kichiklashtirilib, takomillashtirilgan. O'zaklardan pichoqsimon uchirma ajratib olish texnikasi vujudga keladi. O'rta mezolit davri yodgorliklarining yana bir xususiyati qayroqtoshlardan yasalgan qurol va qirg'ichlarning borligidir.

So'nggi mezolit davrida mehnat quollarining ko'pchilik turlari tobora maydalashadi. Qalamsimon mitti o'zaklar soni ko'payadi. Geometrik shakldagi qurollar takomillashtiriladi. Tosh bigiz, ya'ni teshgich qurollar paydo bo'ladi. Ikkala uchli tomonlari yo'nilgan shakldagi paraqalar va mikroparaqalar soni ko'payadi. Bu davr yodgorliklarida qurollarni yasash texnikasi murakkablasha boradi, ilk neolit davri texnikaviy uslublari vujudga kela boshlaydi.

Mezolit davrining yana bir yutug'i it, cho'chqa, qo'y-echkilarning qo'lga o'rgatilishi bo'ldi. Bu davr jamoasida diniy tasavvurlar ma'lum bir shaklga kiradi. Bu haqda mezolit davri mozorlari, qoyatosh rasmlari darak beradi. O'rta Osiyodagi mezolit davri yodgorliklaridan atigi 3tasida– Qayla, Tutkaul, Machay makonlarida mozorlar topilgan. Ular mezolit davrining so'ngi bosqichiga taalluqli. Qayla g'orida 2 mozor o'rganilgan. Skeletlar chalqanchasiga yotib, oyoqlari biroz bukilgan, ustiga oxra sepilgan. Yonlarida dengiz chig'anoqlaridan yasalgan taqinchoqlar topilgan. Bosh suyagi ustida ham mayda tosh munchoqlar tizib chiqilgan. Boshqa mozorlarda ham shu holat kuzatilgan. Bularni barchasi narigi dunyoga ishonishni bildiradi.

Qoyatoshlarga chizilgan rasmlar ham ularning dunyoqarashi bilan bog'liq. Ular orasida eng mashxuri Surxondaryoning Qo'hitong tog'ida Zarautsoy qoyasiga chizilgan.

Mazkur rasmlarning bir qismi qizil rang bilan ishlangan. Ular ichida yovvoyi hayvonlarni ov qilish manzarasi diqqatga sazovordir. U so'ngi mezolit davriga oid.

Mezolit davri arxeologlarga XIX asr oxirigacha ma'lum bo'lmagan. SHu sabab arxeologlar dastlab paleolit birdaniga neolitga o'tish jarayonini tuchuntirib bera olmagandar va qandaydir uzilish bor deb hisoblaganlar. XIX asrning birinchi yarmida birinchi mezolit davri makonlari topildi. Ilgarilari sopol bilan kamon bir vaqtda neolit davri boshlarida paydo bo'lgan degan fikrlar bor edi, lekin mezolit davri makonlarining ochilishi bu fikrlarni inkor qilib, kamonning dastlab paydo bo'lganligini isbot qildi.

O'zbekiston arxeologiyasida ham ilk mezolit davri ashyolari XX asr boshlarida topilgan. 1920 yillarda A.P.Okladnikov Markaziy Qoraqum hududidan so'ngi mezolit davriga oid mikrolitlarni topdi. Mezolit davrini sistemali o'rganishni ham A.P.Okladnikov boshlab berdi. Keyinchalik Katta va Kichik Balxash hududlarida ko'p qatlamli mezolit davriga oid yodgorliklar, Ustyurtda, Markaziy Farg'onada, Qizilqum, Pomirda mezolit yodgorliklari ko'plab topilgan. A.M.Mendel'shtam, X.Yu. Yusupov, Yu.A. Zadneprovskiy, O'.Islomov—Farg'onada, Ye. Bijanov, V.Yagodin, A.Vinogradov, G.Xodjaniyozovlar Ustyurtda tadqiqot ishlarini olib bordilar. Lekin O'zbekiston mezoliti boshqa davrlarga nisbatan kam o'rganilgan. O'.Islomov shu kunga qadar O'zbekiston xududida tadqiq qilingan yodgorliklarni uchta —Farg'ona, Toshkent va Surxandaryo territorial xususiyatlarga bo'ladi.

Qo'shilish makoni Toshkentning g'arbida qadimgi Bo'zsuv anhorining chap sohilidan topilgan. Uerdan nukleuslar, mayda paraqachalar, qirg'ichlar va hech makonda uchramaydigan uchburchak shaklidagi qurollar topilgan. Qo'shilishning madaniy qatlamidan topilgan mazkur qurollar so'ngi tosh davri qurollariga nisbatan o'zining ancha ixchamligi va qurol turlarining xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Bu yerdan topilgan nukleuslar va qirg'ichlar Farg'onadagi Obishir I, Y, Achiqko'l, va Machaydan topilgan nukleuslar va qirg'ichlarga o'xshab ketadi. Lekin Qo'shilishdagi qurollar ancha qadimiy xususiyatga egadir. Qo'shilishdan topilgan qurollarda o'ziga xoslik xam bor, ya'ni bu yerda geometrik shaklda yasalgan qurollar uchramaydi. SHuningdek Qo'shilishda boshqa makonlarda bo'lgan pichoqsimon paraqalar topilgan emas. Qo'shilish qurollarining ba'zilar Yaqin va O'rta SHarqdagi SHanidavr, Paligavr, Gari-Kamarbanddan topilgan qurollarga o'xshab ketadi.

Qo'shilishning madaniy qatlamidan qo'y, echki, buqa, sigir suyaklari topilgan. Makon aholisi ovchilik va termachilik bilan shug'ullangan. SHuningdek, u yerdan topilgan hayvon suyaklari, o'sha davrda odamlar yovvoyi hayvonlarni xonakilashtira boshlaganliklarini ko'rsatdi. Tadqiqotlar makonning miloddan avvalgi XI-X asrlarga mansub ekanligini ko'rsatdi. Bundan Qoraqamish jarligi atrofida odamlar bundan 10-12 ming yil ilgari yashab, ovchilik, termachilik bilan shug'ullanganlar va hayvonlarni xonakilashtirganlar degan xulosaga kelingan.

Mezolit davriga oid bir guruh yodgorliklar Toshkent shaxrining g'arbiy tomonida qadimgi Bo'zsuv kanalining chap sohilidan ham topilgan. Uni dastlab 1930 yilda arxeolog V.Parfyonov aniqlagan. 1970-71 yillarda esa O'.Islomov qazish ishlarini olib bordi. U mezolitning so'nggi davriga oid materiallar to'pladi. Qalin mezolit davriga oid qatlam ochildi. Hayvon va odam suyaklari, tosh va suyaklardan ishlangan qurollar topildi.

Keyingi 30 yil ichida Markaziy, Janubiy va SHarqiy Farg'ona yerlaridan mezolit davri makonlari ko'plab topilgan.

Farg'ona vodiysida va uning janubidagi tog'li hududlarda makonlar ancha keng tarqalgan. SHular jumlasiga Farg'ona vodiysining janubidagi Qatron tog'idan topilgan Obishir II va Obishir Y g'or-makonlarini kiritish mumkin. Ular miloddan avvalgi IX–VIII ming yilliklarga oiddir.

Obishir I g'or-makoni Haydarkon shaharchasidan 4-5 km sharqda joylashgan. Uning madaniy qatlamlaridan mikrolitlar, bigizlar, qirg'ichlar, pichoq qadamalari, nukleuslar topilgan. Ular boshqa joylardan topilgan mezolit davri qurollariga o'xshaydi.

Obishir II g'or-makoni esa Obishir I dan 200 metrcha g'arbda joylashgan. U yerda 3 ta madaniy qatlam aniqlangan U yerdan topilgan mehnat qurollarining ishlanish texnikasi

Obishir I ga o'xshaydi. U yerning quyi madaniy qatlamlaridan oq-qora va kul rang chaqmoqtoshdan yasalgan mikrolitlar— paraqalar, pichoq qadamalari, qirg'ichlar, keskichlar, teshgichlar, o'roq-randalalar va turli shakldagi nukleuslar topilgan. SHuningdek bu yerdan yovvoyi hayvonlarning parchalangan va sindirilgan suyaklari ham topilgan.

Tadqiqotlar natijasida arxeologlar Haydarkon-So'x vohasida ibtidoiy qabilalar baliqchilik, ovchilik, termachilik bilan shug'ullanganliklarini aniqladilar.

Markaziy Farg'onada ko'plab mezolit davriga oid 80dan ortiq joydan makonlar topilgan. Ulardan Ittak qal'a, SHo'rko'l, Achchiko'l, Yangiqadam, Bekobod, Zambor, Bosqumlar diqqatga sazovordir. U yerlardan har xil shaklda shaklda retushlangan va retushlanmagan nukleuslar, qirg'ichlar, paraqalar, mayda geometrik qurollar topilgan. Bu yerda ko'proq mayda nukleuslar uchrab, yirik nukleuslar deyarli uchramaydi. Daryo toshlaridan olingan uchrindilar ham bor. Bu yerdan topilgan mehnat qurollari qora, rangdor, yashil, jigarrang chaqmoqtosh, slanets va boshqa toshlardan yasalgan. Bu yodgorliklar ochiq joydagi makonlar bo'lib, madaniy qatlamlar yo'q. Tadqiqotchilar fikricha, Markaziy Farg'onadagi ilk va so'nggi mezolit davri makonlar o'sha vaqtning o'zidayoq tashlab ketilgach, buzila boshlagan. Hozirda bu joylarda qum barxanlari keng tarqalgan. Lekin mezolit va neolit davrlarida bu yerlarda ko'llar bo'lib, ibtidoiy odamlar shu joylarda yashaganlar va termachilik, ovchilik, baliqchilik bilan shug'ullanganlar.

Markaziy Farg'onada faqat tosh davri yodgorliklar mavjud. Boshqa davrlarga oid yodgorliklar va madaniy qatlamlar yuq.

Tadqiqotchilar Markaziy Farg'onadagi mezolit davri yodgorliklarini 2 guruhini aniqlab, uning rivojlanishidagi ilk va so'nggi bosqichini aniqladilar. Ilk mezolit davri miloddan avvalgi IX—VII asrlarga oid bo'lib, unga Ittak qal'a 2, Achchiq ko'l 1,7, Yangi qadam 1,2 va Toypoq 1 makonlari kiradi

So'nggi mezolit davr bo'lib, u miloddan avvalgi VI ming yilliklarga mansub. Unga Achchiko'l, Bekobod 3,4, SHo'rko'l 1, 2, Madyor 11, Zambar 2, Toypoq 3,5,7 va boshqa joy makonlarni kiritish mumkin.

Markaziy Farg'onadagi yashagan mezolit davri qabilalari xo'jalik hayotida ovchilik va termachilik bilan bir qatorda baliqchilik ham muxim rol o'ynagan. Bunga ularning ko'llar yoqasida istiqomat qilganliklari imkoniyat yaratgan.

Yuqoridagilardan shuni xulosa qilib aytish mumkinki mezolit davrida Janubiy va Markaziy Farg'ona xududlarining qulay geografik sharoiti mazkur joylarda ibtidoiy kishilarning keng tarqalib yashashlari uchun imkoniyat yaratgan.

Machay g'or makoni mezolitning so'nggi bosqichiga oid yodgorlik bo'lib, u Hisor tizmasining Ketmonchopti tog'ining janubidan Machay daryosining o'ng sohilidan topilgan. Machay g'ori daryo sathidan 70 metr balandda bo'lib, og'zi janubga qaragan. Uning kengligi 20 metr, chuqurligi 15 metr, balandligi 3,5 – 5 metr keladi.

G'or-makon ko'p qatlamli bo'lib, u yerdan ko'p miqdorda tosh qurollari va oz miqdorda suyakdan yasalgan mehnat qurollar ham topilgan. Suyak qurollar 15 nusxada bo'lib, ular bigiz, igna, so'zan va boshqalardir. G'orning madaniy qatlamlaridan jami 870ta toshdan yasalgan mehnat qurollari topilgan. Ular xar xil shakldagi nukleuslar, retushlangan va retushlanmagan paraqa va paraqachalar, tosh pichoqlar, arrasimon qurollar, keskich, ushatgich toshlar, nayza va o'q uchlari, trapetsiyalar, sigmentlar va boshqa xil qurollar topilgan. Mochay g'oridan topilgan qurollarning ishlanish texnikasi, katta kichikligi Tojikistonning Vaxsh daryosi havzasidagi, Markaziy Farg'ona va Toshkent vohasidagi mezolit qurollariga ancha o'xshab ketadi. Lekin ularning o'ziga xos jihatlari xam bor.

Machay g'orining madaniy qatlamlaridan antropologik materiallar – odam bosh suyaklari, tishi, jag'i va boshqa a'zolarining suyak qoldiqlari topilgan. Haligacha O'rta Osiyoning mezolit davriga oid yodgorliklaridan bunday topilmalar topilgani yo'q. SHu jihatdan Machaydan topilgan odam suyaklari juda katta amaliy va ilmiy ahamiyatga egadir. Tadqiqotlar natijasida kalla suyaklarining biri ayol kishiga, biri erkak kishiga va uchinchisi yosh bolaga mansub ekanligi aniqlandi. Antropologik materiallarni chuqur o'rganish asosida, ularning qaysi

irqqa mansub ekanligi aniqlandi. Ularning hammasi yevropoid irqiga mansub deb topildi. Bu materiallar O'zbekistonning eng qadimgi axolisini, uning tashqi qiyofalarini aniqlashda muxim manba bo'lib xizmat qiladi.

G'orning madaniy qatlamlarini qazish jarayonida antropologik materiallar bilan bir qatorda xilma-xil hayvonlarning suyaklari – paleontologik materiallar ham topildi. Palezoolog B. Botirov Machay g'oridan 20 xildan ortiq hayvon suyaklarini topdi. Ular qizil bo'ri, tulki, bars, mo'ynali suvsar, quyon, jayra, olmaxon, dalasichqon, to'ng'iz, Buxoro bug'usi, ayiq, echki, toshbaqa va boshqa yovvoyi hayvonlarga mansub bo'lgan. Machayliklar asosan arxar va jayron ovlaganlar. Xonakilashtirilgan sigir va qo'y-echkilarning ham suyaklari topilgan. Topilgan suyaklarning aksariyati mayda, sindirilgan va olovda kuygan. G'ordan topilgan qalin kul qatlamlari u yerda doimo olov yonib turganligidan darak beradi. Demak, machayliklar olovdan juda keng foydalanganlar, hayvon go'shtlarini olovda pishirib yeganlar. U yerdan topilgan mehnat qurollarining 80% ovchilar va hayvon terisini ishlash bilan bog'liq.

G'ordan yovvoyi va xonaki hayvon suyaklarining topilishi bu yerda yashagan mezolit davri kishilari ovchilik, termachilik va qisman chorvachilik bilan ham shug'ullanganliklarini bildiradi. Tadqiqotlar g'orning mil.av. VII – YI ming yilliklarga mansub ekanligini ko'rsatdi.

Ayrtom yodgorligi janubiy O'zbekistondagi mezolit davri yodgorliklaridan biri hisoblanadi. U Termizdan 18 km sharqda, Amudaryoning o'ng sohilida joylashgan ko'p qatlamli yodgorlikdir. Bu yerdan mezolit davriga oid tosh qurollar, nukleuslar, pichoqsimon paraqalar, uchrindilar, qirg'ichlar, teshgichlar, tosh parmalagichlar, o'q va nayza uchlari topilgan. Ular Obishir, Tutqovul, yodgorliklaridan topilgan tosh qurollariga o'xshab ketadi.

O'zbekiston hududida mezolit davri jamoasi geografik sharoiti qulay dasht xududida, tekisliklarda, ko'l va daryo sohillarida, tog'li xududlarda isteqomat qilib, ovchilik, baliqchilik, termachilik va qisman chorvachilik bilan ham shug'ullaganlar. Paleolit davriga nisbatan bu davrda tosh qurollarini ishlash texnikasi takomillashgan, qurollarining turlar ko'paygan sifati yaxshilangan. Bu esa o'z navbatida xo'jalikning rivojlanishiga va odamlar tafakkurining o'sishiga olib kelgan. Bu hol ibtidoiy jamoa tuzumining keyingi rivoji uchun asos yaratib bergan.